GEMEENTE STEIN

Gemeentebeschrijving Stein

Inhoudsopgave

1 Inleiding

2 Bodemgesteldheid

3 Grondgebruik

3.1 agrarisch
3.2 niet-agrarisch

4 Infrastructuur

4.1 Wegen
4.2 Waterlopen
4.3 Spoorlijnen, tramlijnen en smalsporen

5 Nederzettingen

5.1 Ontwikkeling van de kernen Stein, Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband
5.2 Ontwikkeling van de noordelijke kernen Nattenhoven, Berg en Urmond
5.3 Ontwikkeling van de zuidelijke kernen Elsloo, Catsop en Terhagen
5.4 Verspreide bebouwing

6 Conclusie

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Afbeeldingen bij de gemeentebeschrijving Stein

Gemeentebeschrijving Stein

1 Inleiding

1.1 Gemeente Stein
p.a. Raadhuisplein 1
6171 JB Stein
Provincie Limburg
Inventarisatiegebied Mijnstreek
Aantal inwoners: 26.583 (1-1-1991)
Oppervlakte: 21,510 km2
Nederzettingen: Berg, Bramert, Catsop, Elsloo, Kerensheide, Kleine Meers, Maasband, Meers, Nattenhoven, Nieuwdorp, Stein, Terhagen, Urmond, Veldschuur

1.2 De gemeente Stein behoort tot het inventarisatiegebied Mijnstreek. Aan de noordzijde grenst zij aan de gemeente Born (behorend tot het inventarisatiegebied Midden Limburg), in het oosten en zuidoosten respectievelijk aan de gemeenten Geleen en Beek (beide behorend tot het inventarisatiegebied Mijnstreek) en in het zuiden aan de gemeente Meerssen (behorend tot het inventarisatiegebied Zuid-Limburg). De westelijke begrenzing wordt gevormd door de Maas, tevens de landsgrens met België.
In 1982 kwamen de huidige gemeentegrenzen tot stand: de gemeenten Elsloo en Urmond werden opgeheven en toegevoegd aan het grondgebied van de gemeente Stein. Bovendien werd de gemeente Obbicht en Papenhoven opgeheven en werd haar grondgebied gedeeltelijk toegevoegd aan dat van Stein (en gedeeltelijk aan de gemeente Born).

2 Bodemgesteldheid

Het grondgebied van de gemeente Stein strekt zich van noord naar zuid uit over een maximale afstand van 10 kilometer, van west naar oost over ca. 4,5 kilometer. Stein is de enige Maasgemeente van het inventarisatiegebied Mijnstreek. Er zijn drie bodemsoorten te onderscheiden: riviergrond op het laagterras van de Maas, kalkrijkere lössgrond op de hoogvlakte rond Elsloo en zandige lössgrond. De riviergronden zijn gelokaliseerd in het gebied tussen de Maas en het Julianakanaal. Langs de Maas bestaan deze riviergronden uit kalkrijke jonge riviergronden, meer naar het Julianakanaal uit oudere rivierkleigronden. In het gebied tussen Maas en kanaal zijn vier grindgroeves aanwijsbaar: drie nabij de kern Meers en één ten westen van de kern Berg.
Het gebied ten oosten van het Julianakanaal - van Berg (in het noorden) tot Stein (in het zuiden) - bevat voornamelijk zandige lössgronden.
Het meest zuidelijke deel van de gemeente (het gebied rond de kernen Elsloo, Catsop en Terhagen) herbergt kalkrijkere lössgronden, die zich op de hoogvlakten en de hellingen van het plateau rond Elsloo bevinden.

Het grondgebied van de gemeente Stein ligt ongeveer tussen 35 en 105 meter boven N.A.P. en watert af in de richting van de Maas. Het hoogste punt bevindt zich in het zuidoosten, iets ten oosten van de kern Catsop. De laagste punten bevinden zich op de lage vlaktes van de Maasvallei in het westen en noordwesten van de gemeente.

3. Bodemgebruik

3.1 Agrarisch bodemgebruik

Gedurende de hele 19e eeuw bleef Stein een agrarische gemeente, waar de welvaart van de bevolking werd bepaald door de op- en neergang van de landbouw. Met de opkomst van de mijnen veranderde dit. Na de eerste wereldoorlog werden de mijnen (met name de Maurits, gemeente Geleen) de belangrijkste bestaansbron. Het dorp Stein werd een overwegend arbeidersdorp, eenzijdig samengesteld uit mijnwerkersbevolking. Uiterlijk bood de plaats echter nog een volledig agrarisch aanzien.

Aan de hand van een viertal kaartbeelden wordt in het hierna volgende de ontwikkeling geschetst van het agrarisch bodemgebruik in de gemeente Stein van het begin van de 19e eeuw tot heden.

Als eerste geven de Tranchotkaarten (1803-1826) een goede indruk van de vroeg 19e eeuwse situatie.
Het laagterras van de Maasvallei herbergt de kernen Berg, Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband. De grond is bedekt met rivierklei en werd begin 19e eeuw gebruikt als weiland, boomgaard of bouwland (alleen op de drogere delen van de rivierkleigrond). Bij hoog water werden de landerijen regelmatig overstroomd. Het grasland besloeg in totaal ca. 24% van de oppervlakte van de gemeente.
Het overige gedeelte van de gemeente bestaat, wat de bovenste lagen aangaat, uit lössgronden die het zand en grind van het middenterras bedekken (peil ca. 60-70 meter + N.A.P.). Deze gronden waren geschikt als bouwland.
Het bouwland (met veelal kleinschalige inrichting) strekte zich dan ook uit op de zandige lössgronden (rond de kernen Urmond, Stein en ten noorden van Elsloo) en op de kalkrijke(re) lössgronden in het zuiden van de gemeente, nl. op de plateau- en hellinggronden rond de kernen Elsloo, Catsop en Terhagen. Het bouwland nam ca. 68% van de totale grondoppervlakte in beslag. (Op de zandige lössgrond rond de kernen Urmond en Stein en ten noorden van de kern Elsloo trof men naast bouwland ook enig grasland aan, in de vorm van beweide boomgaarden). Relatief gezien was er weinig bos en heide (tezamen ca. 6%). Kleine stroken heide trof men aan nabij de kernen Meers en Catsop en op de hellingen van een noord-zuidgerichte strook nabij de kern Terhagen. Tussen de kern Stein en Lutterade (gemeente Geleen) bevond zich het Steinerbos, ter grootte van ca. 37 hectare. Dit Steinerbos was eens het wildreservaat voor de Heren van Stein.

Vanouds waren de landbouwbedrijven gemengde bedrijven, die voor de mestvoorziening afhankelijk waren van de veestapel.

Daarom moest altijd een gedeelte van de cultuurgrond worden bestemd voor grasland voor het vee. Op de zandige lössgrond werden veel rogge en aardappelen verbouwd, op de kalkrijkere lössgronden bovendien gewassen als tarwe, gerst, haver en boekweit. Veel landbouwgezinnen leidden in de vorige eeuw echter een karig bestaan. Hiervoor zijn diverse oorzaken aan te wijzen: de bevolkingsdichtheid per hectare cultuurgrond was zeer hoog en de bevolking leefde in hoofdzaak van de landbouw. Bovendien bestond het merendeel van de Steinder landbouwbedrijven uit keuterboerderijtjes, die lange tijd werden gekenmerkt door een zeer traditionele bedrijfsvoering.

Enerzijds gaf de verbouw van kaardebol (ook wel 'kem' genaamd) een aanvulling op het inkomen. Dit was een soort distelvormige plant, waarvan de stekelige vruchten werden gebruikt voor het roskammen van paarden en om zelfgeweven laken glans te geven. De stekelige vruchten werden vooral in Duitsland verkocht. Anderzijds vormden de verdiensten van het seizoenswerk in het buitenland (m.n. Duitsland) een aanvulling op het inkomen. Vanaf ca. 1840 gingen Steinders als seizoensarbeider naar Duitsland. In 1840 werkten ca. 300 Steinders (van de oude gemeente Stein) in de Duitse tichel- of brikkenbakkerijen, in 1852 waren dit er reeds 6 à 700.

Het kaartbeeld van 1866 (de Kuyperkaarten) toont geen opzienbarende veranderingen en ook op de topografische kaarten van 1934 zijn nauwelijks veranderingen in agrarisch bodemgebruik te ontwaren. Het belang van de agrarische sector was daarentegen in 1934 wel veranderd. Vond in 1909 nog 68% van de beroepsbevolking zijn bestaan in de landbouw, in 1930 was dit nog maar 24%. Het grootste euvel in de agrarsiche sector bleef de versnippering van de gronden. Enkel een vroegtijdige ruilverkaveling had hierin verbetering kunnen brengen. Toen echter een deel van de gronden een andere bestemming kreeg (o.a. aanleg Julianakanaal, haven, industrie) en de agrarische mogelijkheden een beperktere betekenis hadden (velen hadden inmiddels een bestaan gevonden in de mijnindustrie in aangrenzende gemeenten), heeft men deze ingrijpende stap niet meer gezet.

Het huidige bodemgebruik toont het volgende beeld. De kernen Stein, Urmond en Elsloo zijn aanzienlijk uitgebreid (met woon- en industriegebieden), ten koste van voormalig akkerland. De gemeente is uitgegroeid van een agrarische gemeente tot een gemeente waar handel en industrie de belangrijkste plaats innemen. Als gevolg van deze overgang van agrarische naar industriële gemeente hebben veel boerderijen een andere bestemming gekregen. De omvang van grond ten behoeve van de agrarische sector is dientengevolge sterk afgenomen. De overgebleven agrarische gronden vertonen een verkavelingspatroon dat sedert 1830 weinig is veranderd.

Op de lage rivierkleigronden langs de Maas (tussen Maas en Julianakanaal) zijn verschillende grindgroeves verschenen, die in het landschap herkenbaar zijn als met water gevulde grindgaten.Op de plateaugronden ten zuiden van Urmond, in de bocht van de mijnspoorweg, is een grote groeve aanwijsbaar op de weinig geërodeerde brikgronden.
Het Steinerbos is een recreatiebos geworden en heeft een omvang van ca. 20 hectare.

3.2 Niet-agrarisch bodemgebruik

In de periode van 1850 tot 1940 is in de gemeente Stein alleen de sector recreatie tot ontwikkeling gekomen, daarnaast zijn er geen bodemgebonden niet-agrarische sectoren tot ontwikkeling gekomen. Wél kunnen twee sectoren worden genoemd die van groot belang zijn geweest voor de Steinder bevolking, te weten klei en steenkool.

Recreatie

Centraal in de ontwikkeling van de recreatieve sector staat het Steinerbos.
Na haar middeleeuwse bestemming (wildreservaat voor de Heren van Stein) kreeg het bos eind jaren '30 van deze eeuw een nieuwe bestemming. De Staatsmijnen kochten het bos in 1938 aan als groene long tussen en ten behoeve van toekomstige woningbouw. Het bos moest een recreatiebos worden en moest onder andere een restaurant, een speeltuin en een dierenpark gaan herbergen. In het kader van een project -dat gezien werd als werkverschaffing voor invalide mijnwerkers- kwamen de nodige financiën beschikbaar. Nog vóór de tweede wereldoorlog werd het bos geheel in orde gebracht, hersteld, van nieuwe aanplant voorzien en ontworpen als recreatiegebied. In 1939 kwam het bos gereed en werd gratis toegankelijk gesteld. Eind jaren '50 werd het bos door DSM geschonken aan de gemeente Stein.

Klei

Langs de Maas is rivierklei gebruikt voor de vervaardiging van baksteen. De inwoners van de kernen Stein, Elsloo en omgeving waren lange tijd befaamd om hun kennis van steenfabricage volgens het veldbrandprocedé. In de tweede helft van de 19e eeuw en in de eerste jaren van de 20e eeuw gaf dat aanleiding tot tijdelijke migratie, met name naar Duitse brikkenbakkerijen.

Op de topografische kaarten uit 1934 en op de huidige bodemkaart van Zuid-Limburg is één steengroeve c.q. steenfabriek te ontwaren, nl. op de matig geërodeerde brikgronden van de hellingen ten oosten van de kern Catsop, maar die ligt net op het grondgebied van de gemeente Beek.

Steenkool

Een groot gedeelte van de carboonformatie die zich onder het middelste deel van de gemeente uitstrekt (ongeveer onder de kern Stein) bevatte steenkoollagen op exploitabele diepte. De ontginning van de steenkoollagen geschiedde door de Staatsmijn Maurits, op grondgebied van de gemeente Geleen (op de restanten van de Graetheide). Deze ontwikkeling is voor Stein van zeer groot belang gebleken. Na de eerste wereldoorlog raakte de mannelijke bevolking van Stein zeer snel bij de mijnen aan het werk. De mijnen overvleugelden dan ook binnen korte tijd de landbouw als belangrijkste bestaansbron.

Grind

Na de tweede wereldoorlog verschenen op de bodemkaarten de verschillende grindgroeves (zie vorige paragraaf).

4 Infrastructuur

4.1 Wegen

De Tranchotkaarten (1803-1820) en de Kuyperkaart (ca. 1866) geven een indruk van de 19e eeuwse situatie van het wegennet op het grondgebied van de huidige gemeente Stein.
Het wegennet verkeerde in de 19e eeuw in een primitief stadium en werd door hand- en spandiensten onderhouden. De kern Stein was door middel van onverharde binnenwegen verbonden met de kernen Elsloo, Urmond en Beek (gemeente Beek). Urmond was op zijn beurt door middel van een onverharde weg verbonden met de noordelijkste kern van de gemeente Berg; vanuit de zuidelijke kern Elsloo liep een landweg naar de zuidelijkste kern Catsop. De kleinere nederzettingen ten westen van Stein waren via kleine landwegen en paden bereikbaar. Vanuit de binnen- en landwegen takten paden en karresporen af die naar de akkers en weilanden voerden.
Gedurende de hele 19e eeuw werd Stein gekenmerkt door een slecht interlokaal wegennet: de weg van Maastricht naar Maaseik (België) liep over de westelijke Maasoever en de route van Maastricht naar Roermond liep ten oosten van Stein. In 1847 werd een verharde weg van Maastricht naar Venlo aangelegd, maar wederom lag de gemeente Stein buiten de route. De weg voerde van Maastricht via Beek, Sittard en Roermond naar Venlo. Vanaf 1847 oriënteerde Stein zich op Beek, waar de halteplaats was van de postwagendienst.

De topografische kaarten uit 1934 tonen een sterk veranderd beeld. Het wegennet is beduidend verbeterd en uitgebreid. De verbindingen tussen de kernen Berg, Urmond, Stein, Elsloo en Catsop alsmede verschillende wegen in de kommen van deze kernen zijn verhard. Ook de landwegen tussen de meest westelijk gelegen kernen Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband waren verhard. Een aantal nieuwe (verharde) wegen was aangelegd, waaronder de volgende:
- langs het Julianakanaal: de Westelijke- en Oostelijke Kanaalweg, de Urmonder Parallelweg en de in 1932 nieuwe verbindingsweg tussen Stein en Elsloo (genaamd Scharberg), omdat ten gevolge van de aanleg van het Julianakanaal een gedeelte van de vroegere Scharderweg was komen te vervallen.
- In 1922 werd door de gemeenteraad van Stein besloten tot het aanleggen van een directe verbindingsweg tussen Stein en de oostelijk daarvan gelegen Staatsmijn Maurits (op grondgebied van de gemeente Geleen); in 1931 was de Mauritsweg voltooid. In 1928 werd de Belboomweg (met 48 mijnwerkerswoningen) aangelegd; het Smidswegje (nu Smeetsstraat) was in 1934 verhard. - Tot de aanleg van de Havenstraat werd in 1933 besloten.

- Voorts waren in de dorpskom van Stein verschillende wegen verbreed en werden er pas in 1936 de eerste trottoirbanden aangelegd.

Toen de kern Stein zich eenmaal tot behoorlijke havenplaats had ontwikkeld, waren de doorgangswegen in de kom te nauw en bochtig om het toenemend verkeer te kunnen verwerken. Een ander probleem vormde het groot aantal vroegere veldwegen die kris kras doorelkaar liepen en waarlangs ca. 1920 huizen werden gebouwd. Het uitbreidingsplan van 1938 (zie ook paragraaf 5.1) gaf geen oplossing voor het veldwegenprobleem. Wel werden voor de doorgaande verbindingen tracéwijzigingen ontworpen, welke ter vervanging dienden van straten, die als verkeersweg onbruikbaar waren geworden, zoals de wegen naar Krawinkel (Geleen) en Beek. De belangrijkste van de voorstellen was de aanleg van een zuidelijke en noordelijke randweg rond de uitbreiding van de bebouwde kom om een goede verbinding van de haven met de andere plaatsen te verzekeren. Realisering hiervan geschiedde pas na de tweede wereldoorlog.

De gemeente Stein heeft zich na de tweede wereldoorlog ontwikkeld tot bruggehoofd van twee belangrijke internationale verbindingen. De zuid-noord lopende autoweg A2 (Amsterdam-Luik), die tevens over een afstand van ca. 10 kilometer de oostelijke gemeentegrens vormt. Dwars door de bebouwde kom van de kern Stein loopt van west naar oost de autoweg A76 (Antwerpen-Heerlen). Deze twee autowegen kruisen elkaar bij het klaverblad Kerensheide (gemeente Geleen), ten oosten van de woonkern Stein.

4.2 Waterlopen

De belangrijkste natuurlijke waterlopen op het grondgebied van Stein zijn de rivier de Maas en de Urbeek; de belangrijkste kunstmatige waterloop is het Julianakanaal.

Maas

De westelijke grens van de gemeente Stein wordt in hoofdzaak gevormd door de meanderende Maas over een afstand van bijna 14 kilometer, die tevens de rijksgrens met België vormt.
Door de eeuwen heen was de Maas moeilijk te bevaren door het grote verval en de onregelmatige waterstand. In de loop van de 19e eeuw werd de bevaarbaarheid nóg minder door wateronttrekking via de in 1826 voltooide Zuid-Willemsvaart. Het belang van de Maas voor de infrastructuur is sindsdien sterk afgenomen.

Op de topografische kaarten uit 1934 zijn verschillende veren over de Maas te onderscheiden: bij Berg en Elsloo een pontveer, bij Urmond, Maasband en Meers een voetveer.

Dijken

Getuige de (topografische) kaarten zijn in de lager gelegen westelijke Maaslob vier dijken aangelegd, te weten: ten zuiden van de kern Meers tot ten zuiden van kasteel Stein, van Kleine Meers via Veldschuur tot ten zuiden van Maasband, ten zuiden van Maasband, en een van Maasband richting Urmond. Met de aanleg van het Julianakanaal hebben de dijken aan betekenis ingeboet.

Ur

Op de Tranchotkaarten (1803-1820) en op de Kuyperkaart (ca. 1866) is de Ur aangegeven. Dit beekje doorstroomde het grondgebied van de gemeente Stein van zuid naar noord. De Ur ontspringt aan de rand van het Plateau van Schimmert ten noorden van Elsloo en stroomt via Stein bij Urmond in de Maas. Toen in de dertiger jaren het Julianakanaal werd aangelegd moest de Ur via een duiker onder het kanaal worden geleid. De Ur is slechts van betekenis (geweest) voor de afvoer van regenwater naar de Maas, maar is van geen betekenis (geweest) voor de infrastructuur.

Julianakanaal

Met de opkomst van de mijnbouw kwam het kolenvervoer te water aan de orde en daarmee de bevaarbaarmaking van de Maas. De onderhandelingen, die na de eerste wereldoorlog met België werden gevoerd, leidden tot geen resultaat. Daarom besloot de Nederlandse regering in 1920 tot aanleg van een lateraal kanaal van Maastricht tot Maasbracht. Bij Maasbracht zou het kanaal uitmonden in de vanaf daar gekanaliseerde Maas. In 1935 was het kanaal voltooid en kreeg het de naam Julianakanaal. Het kanaal heeft een totale lengte van 35 kilometer (waarvan ca. 14 op het grondgebied van Stein), de waterspiegelbreedte is ca. 45 meter. Het kanaal is geschikt voor de vaart met schepen van 2000 ton.
Met de aanleg van het kanaal was 160 hectare landbouwgrond gemoeid en ging ook veel natuurschoon verloren. Ten aanzien van dit laatste dient het hiernavolgende. Het kanaal volgt het Maasdal, maar bij Elsloo naderen de hoge gronden van het Plateau van Schimmert tot vlak bij de Maas. De hoogte van de plateaugronden reikt tot 20 meter boven het kanaalpeil. De kanaalbedding is in dit terrein uitgediept over een lengte van 1600 meter (ook de Scharberger heuvelrug werd doorsneden), waarbij een deel van het dorp Elsloo moest worden verplaatst. Het park bij kasteel Elslsoo ging grotendeels verloren.

In het noorden van de gemeente, bij de kern Urmond, moest het "Hetsendael"-bos wijken voor de aanleg van het Julianakanaal.

Kunstwerken ten behoeve van het Julianakanaal

- Bruggen

Aangezien het kanaal de gemeente in een westelijk en een oostelijk gedeelte splitste, moesten bruggen over het kanaal worden aangelegd. Op de topografische kaarten uit 1934 zijn vier bruggen te onderscheiden: bij Berg (Bergerweg), Urmond (Mauritslaan), Stein (Kapelaan Berixstraat) en Elsloo (verlengde Julianastraat). De aanleg van de bruggen vergde ten eerste aanleg van nieuwe toegangswegen, ten tweede moesten andere worden omgelegd.

- Havens

Dat het kanaal over het grondgebied van Stein werd geleid, heeft Stein het voordeel van een binnenhaven opgeleverd, die voor Stein economisch van zeer grote waarde is geworden.
De haven werd in de dertiger jaren aangelegd in het kader van de werkverschaffing.
De haven werd aangelegd ten noorden van de woonkern Stein en werd gevormd door verbreding van het kanaal van 50 tot 500 meter over een lengte van 1500 meter. De haven was eigendom van de Staatsmijnen en diende voor de verscheping van de produkten der mijnen Emma, Hendrik en Maurits, de cokesfabrieken en de chemische bedrijven.
Eigenlijk was er sprake van twee havens, in het noorden een benzolhaven, meer zuidelijk de kolenhaven.
Ten zuiden van de haven der Staatsmijnen heeft de gemeente Stein een overslaghaven voor algemeen gebruik aangelegd.

4.3 Spoorlijnen, tramlijnen en smalsporen

Spoorwegen

In 1865 werd de spoorlijn van Maastricht naar Venlo geopend. Deze spoorlijn doorsnijdt het grondgebied van Stein in het zuidelijke deel: aldaar scheidt de spoorbaan met een bocht de kern Catsop van de rest van de gemeente. De spoorlijn had (en heeft) geen halte op Steinder grondgebied, maar wél vlak over de gemeentegrens van de aangrenzende gemeente Beek (Station Beek-Elsloo).

Voor het vervoer van steenkool hebben de Staatsmijnen een eigen lokale spoorweg aangelegd (voltooid in 1934).

De aansluiting van de Staatsmijnen Hendrik (gemeente Brunssum), Emma (gemeente Brunssum) en de bruinkoolgroeve Carisborg (gemeente Heerlen) werd doorgetrokken via de Staatsmijn Maurits (gemeente Geleen) naar de haven van Stein. De aanvoer van produkten naar de haven geschiedde in speciaal voor overlading gebouwde wagons. De spoorlijn kwam de gemeente Stein binnen in het westen, ten noorden van de kern Stein. Met een bocht voerde de spoorbaan naar de haven. In zuidelijke richting voerde een spoor naar de kolenhaven en de gemeentelijke overslaghaven, een aftakking in noordelijke richting leidde naar de benzolhaven.

Tramlijn

In 1911 is er sprake geweest van een tramverbinding van Sittard naar Maaseik (België), met een zijtak over de Maasdorpen naar Beek. De verbinding is echter nooit gerealiseerd. In de twintiger jaren van deze eeuw kreeg Stein zijn eerste autobusverbinding met Beek. Sindsdien werden busdiensten geopend, die de kernen van Stein verbinding gaven met Sittard, Geleen en Maastricht.

5 Nederzettingen

5.1 Ontwikkeling van de kernen Stein, Kerensheide, Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband

De oude kern Stein werd oorspronkelijk gebouwd op de rand van het middenterras en de Maasvallei. Lange uitlopers van bebouwing hadden zich evenwijdig aan de dalrand in noordelijke en zuidelijke richting ontwikkeld, waardoor een bijna twee kilometer lang lint van vrij compacte bebouwing ontstond.

Functionele ontwikkelingen in de kern Stein

Van der Maelen schreef in 1835 dat (de toenmalige gemeente) Stein 1614 inwoners had en een bebouwing van 302 huizen, een kapel, een gemeenschapshuis, een school en een kasteel. Rond 1850 bestond de Steinder nijverheid uit een mandenmakerij, een korenmolen, een brouwerij, enige riviervisserij en huisnijverheid ten behoeve van de kleren en schoenen. De handel bestond grotendeels uit ruilhandel in natura. Er waren talrijke café's.
In de middeleeuwen bezat de kern Stein een kasteel, dat het midden hield tussen een water- en slotburcht. In 1840 werd het kasteel herbouwd. In 1920 werd door de Paters Missionarissen van het Heilig Hart een nieuw kloostercomplex gebouwd. Bij de bouw werden resten van de middeleeuwse burcht gevonden. Een ruïnetoren markeert de plek van de 11e eeuwse burcht. Na voltooiing van de nieuwbouw in 1921 kreeg het kasteel met omringende terreinen een nieuwe bestemming, toen de Paters er hun studiehuis vestigden voor theologiestudenten.
In 1864 werd de lagere school voltooid. In 1891 kwamen het gemeentehuis en de uitbreiding van de lagere school gereed en een onderwijzerswoning. In 1899 ontstond de zuivelfabriek St. Rochus, die in 1909 van handkracht- tot stoomzuivelfabriek werd omgebouwd. In 1908 werd de eerste boerenleenbank opgericht. Op het gebied van sociaal-hygiënische voorzorg is het werk van de Zusters Franciscanessen vermeldenswaard. Zij hadden zich op verzoek van pastoor Portz aan het eind van de 19e eeuw in de kern Stein gevestigd. Zij organiseerden de eerste ziekenverpleging, terwijl de zusters ook aan huis zieken verpleegden. Deze taak werd later na de oprichting van het Groene Kruis overgenomen door wijkverpleegsters. In 1925 vestigde de eerste huisarts zich in de kern Stein, in 1930 de tweede. In 1917 vond onder leiding van de Zusters Franciscanessen de stichting plaats van een nieuw gebouw voor de bijzondere meisjesschool.

In de 19e eeuw (zie Tranchotkaarten (1803-1820) en Kuyperkaart (1866)) bestond huidige kern Stein nog uit twee gedeelten, een noordelijk en een zuidelijk. Het noordelijke deel, Stein, bestond uit ca. 100 bebouwingseenheden, verspreid over een stuk lintbebouwing en de dorpskom, die de vorm had van een kransakker.

Het zuidelijke deel, Keerend, bestond uit een lintbebouwing van ca. 50 bebouwingseenheden langs de weg van Stein naar Beek (het huidige Keerend en de Steinderweg). Het eindigen van een plaatsnaam op -end of -eind duidt op een ontstaan vanuit een andere kern, in het geval van Keerend betekende dit een ontstaan vanuit Stein.
Ten oosten van Stein en Keerend strekten zich de bouwlanden uit, ten westen stroomde het beekje de Ur door een ca. 25 meter lager gelegen gebied.

Na 1866 werden de huizen voor het merendeel gebouwd langs de hoofdwegen, met name langs de verbindingsweg met Beek - het traditionele oriëntatiepunt - kwam de uitbreiding voornamelijk tot uitdrukking in de vorm van lintbebouwing. Geleidelijk zijn de twee delen met elkaar vergroeid, hoewel op de topografische kaarten uit 1934 te zien is, dat de bebouwing tussen beide delen nog altijd minder dicht was dan in de oude kernen.

Tussen 1918 en 1935 had een grote bevolkings-uitbreiding plaatsgevonden die samenhing met het in exploitatie komen van de Staatsmijnen, met name van de Staatsmijn Maurits (1925) en de opening van de haven. De groei van het aantal inwoners had een bevolkingsconcentratie tot gevolg die vrijwel geheel plaats had in de kom van de kern Stein; in de randgehuchten van de kern Stein bleef het inwonertal nagenoeg gelijk.
De bebouwingsuitbreiding profileerde zich in oostelijke richting; langs de vele wegen die aan deze zijde van de langgerekte oude kern bestaan, groeide een zeer verspreide bebouwing. Deze uitbreiding had op zeer willekeurige en onregelmatige wijze plaats, zonder plan, voorschrift of regeling. Begrijpelijk was dat Stein nooit een aantrekkelijke kern zou worden, zolang de uitbreidingen niet in een geordend plan waren opgevangen.

Daarom gaf het gemeentebestuur van Stein reeds in 1922 aan het Roermondse architectenbureau Cuypers opdracht om een uitbreidingsplan te maken voor de toenmalige gemeente Stein in verband met de te verwachten bevolkingsgroei en met het oog op de aanleg van het Julianakanaal. Onenigheid over de vergoeding van de werkzaamheden was oorzaak ervan dat het plan nooit werd uitgebracht.

In 1934 legde Gedeputeerde Staten aan Stein de verplichting op om een uitbreidingsplan te ontwerpen voor het gebied rond de geprojecteerde haven. Het plan moest inhouden: een regeling van de bestemming der gronden in hoofdzaak en voor de uitbreiding buiten de bebouwde kom van de kern Stein een regeling in onderdelen.

In 1938 werd het vereiste uitbreidingsplan, opgesteld door ir. J. H. Froger en ir. H. B. J. Witte, uitgebracht.

Het plan voorzag in een betrekkelijk grote uitbreiding van de kern Stein door een concentrische afronding van de uitlopers van de bestaande verspreide bebouwing. Gestreefd werd naar een open bebouwing met flinke voortuinen en een vriendelijk aanzicht (ca. 1000 woningen). Recreatie zou plaats vinden in het Steinerbos, industrievestiging was geprojecteerd nabij de haven. Gronden met een nog agrarische bestemming zouden wettelijke of vrijwillige ruilverkaveling moeten ondergaan.
Men streefde ook naar nieuwe kernvorming: men dacht aan het stichten van een nieuwe parochie met een meer evenwichtige bevolkingssamenstelling door het aantrekken van mijnbeambten, gepensioneerden, renteniers, enz.
Een begin van het uitbreidingsplan werd nog voor de tweede wereldoorlog gerealiseerd, toen de kern Stein zich voornamelijk in noordoostelijke richting begon uit te breiden. Een nieuwe wijk met ruime open bebouwing werd gebouwd vanaf 1939: Kerensheide (nu behorend tot de gemeente Geleen). Aldaar werd ook een nieuwe parochie gesticht.

Aparte vermelding verdient de woninggroep "Belboom", aan de Belboomweg in de kern Stein. De achtenveertig woningen ten behoeve van de huisvesting van mijnpersoneel, naar ontwerp van de architecten A. Knipschild en F. W. de Rooy, zijn tussen 1928 en 1930 gebouwd door de vereniging "Ons Limburg" voor de stichting "Thuis Best" met garantiecontract van de Staatsmijnen.

Stein heeft (net als de andere gemeentekernen) weinig oorlogsschade geleden. Desalniettemin is de kern Stein na de tweede wereldoorlog ingrijpend veranderd. Niet alleen door het verschijnen van een nieuwe woonwijk ten zuiden van de kern Stein, te weten Nieuwdorp, maar ook door de vestiging en opkomst van een aantal industriële, verkeers-, handels- en winkelbedrijven, waaronder drie grote bedrijven (200-499 werknemers).

Tussen de Ur en de meanderende Maas lagen begin 19e eeuw vier kleine kernen temidden van gras- en hooiland, te weten Kleine Meers, Meers, Veldschuur en Maasband, elk ter grootte van ca. 10 bebouwingseenheden. Op de kaarten van 1934 blijkt dat de groei van deze kernen zich voornamelijk heeft geuit in verdichting van de bestaande structuren.

5.2 De ontwikkeling van de noordelijke kernen Nattenhoven, Berg en Urmond

Nattenhoven bestond in de vroeg 19e eeuw uit een lintbebouwing van ca. 15 eenheden, langs een noord-zuidgerichte weg (die delen besloeg van de latere Veerweg, Bergerstraat en Nattenhover Koestraat).

In 1934 had de bebouwing zich enigszins uitgebreid langs het lint in noordelijke richting (Bergerstraat) en in zuidelijke richting (Obbichterstraat).

De kern Berg is ontstaan als lintbebouwing langs de randweg van het Maasdal. Deze op de hogere oostelijke oever van de Maas gelegen kern bestond begin 19e eeuw uit een noord-zuid lopend lint van ca. 40 bebouwingseenheden, met achter de huizen langgerekte weidepercelen. In 1866 was de bebouwing nauwelijks gegroeid, in 1934 zijn daarentegen op het kaartbeeld een paar nieuwe oostelijk (naar het Julianakanaal) gerichte straten verschenen met enkele bebouwingseenheden erlangs. De bebouwing langs het bestaande lint heeft zich verdicht en uitgebreid in zuidelijke richting.

De geografische situatie van Urmond (in 1153 reeds vermeld als 'Overmunte') toont als karakteristieke beeld: de rivier de Maas met op de hoge (oostelijke Maas-) oevers een noord-zuid-lopende weg.
Door de aanwezigheid van een rivierarm waren er vestigingsmogelijkheden, die een vestiging ter plaatse stimuleerden.
De plaats ontwikkelde zich onder invloed van de haven en de handelsweg vanuit Gulik, die hier de Maas bereikte. Scheepvaart en handel veroorzaakten een bijna stedelijke verdichting. Omstreeks 1300 kreeg Urmond stadsrechten. Met het toenemend belang van de haven aan het einde van de 18e eeuw werd de stad op bescheiden schaal uitgebreid naar de zijde van de haven, zodat naast de hooggelegen kern een 'benedenstad' ontstond.
Het hoge deel ontwikkelde zich van losse lintbebouwing tot straat en het lage deel (de benedenstad) werd compact. De economische ontwikkeling lijkt vooral een verdichting van de reeds bestaande bebouwing te hebben veroorzaakt. Bij gebrek aan een marktfunctie heeft de ontwikkeling niet geleid tot pleinvorming; er zijn slechts wigvormige verwijdingen ter plekke van samenkomende straten. Omstreeks 1835 had Urmond ca. 970 inwoners en een bebouwing van 209 huizen, drie kerken, een school, een brouwerij en een meelmolen (bron Vander Maelen).
De ligging van de R.K.kerk is typerend voor de Maasdorpen: op de overgang van hoog naar laag in een buitenbocht van de voormalige randweg (nu: Grote straat). (De N.H.kerk in een binnenbocht van de randweg dateert uit 1865). Door deze situering nam de kerk zo min mogelijk economische bruikbare grond in en was ze toch goed bereikbaar. De R.K.kerk was verbonden met de voormalige benedenstad. De entree tot de kerk werd gevormd door de, achter het koor naar de Bath aflopende, Maasstraat.

De ondergang van de benedenstad voltrok zich in de laatste decennia van de 19e eeuw toen de haven door afdamming verdween en de voornaamste bebouwing ca. 1955 in verband met mijnschade werd gesloopt.

Tot de tweede wereldoorlog vond bebouwingsuitbreiding plaats door verdichting in de bestaande kern Urmond (zie topografische kaarten uit 1934), daarna vond zeer omvangrijke nieuwbouw plaats op de oostelijke oever van het Julianakanaal.

Vanaf oktober 1970 is de oude kern Urmond aangewezen als beschermd stadsgezicht, met de volgende omvang: de gehele Grotestraat tot en met de twee Y-splitsingen (in het zuiden die naar de Beek- en Bergstraat, in het noordoosten die naar de Hool- en Brugstraat), Tiendschuurstraat (gedeeltelijk), Urmonder Maasstraat, Kloosterstraat en de Hoolstraat.

5.3 De ontwikkeling van de zuidelijke kernen Elsloo, Catsop en Terhagen

Elsloo is ontstaan op de rand van het plateau tegen de helling van het Maasdal. Hoewel de bebouwing voor een groot deel uit de 18e eeuw stamt, gaat de geschiedenis van Elsloo terug tot de vroege middeleeuwen.
Het Elsloo van de vroege 19e eeuw kan gekarakteriseerd worden als een west-oost lopende weg met lintbebouwing (de Dorpsstraat), die zich aan beide uiteinden gaffelvormig splitst in weggetjes waarlangs eveneens lintbebouwing was ontstaan. Als bijzonderheid valt hierbij op te merken, dat het westelijk gelegen einde zich niet alleen in horizontale zin splitst: door het verschil in hoogte op de helling is ook in verticale zin een splitsing in de nederzettingsstructuur ontstaan. Het opvallende hoogtelijnenverloop had tevens tot gevolg, dat een klein beekje als de Slakbeek energie kon leveren voor het aandrijfmechanisme van de watermolen. In 1835 had Elsloo (volgens Vander Maelen) 726 inwoners, 130 landelijke woningen, 45 hutten/hokken en 1 landhuis (van de familie Geloes).

Rond 1900 had Elsloo ca. 1500 inwoners. De beroepsbevolking bestond uit landbouwers, steenbakkers, sigarenmakers, dagloners, vier wevers, twee mandenmakers en een herder. In 1922 kreeg Elsloo elektriciteit, pas in 1926 aansluiting op het waterleidingnet.

Bij vergelijking van de 19e eeuwse kaarten met de topografische kaarten uit 1934 zijn enkele ingrijpende veranderingen aanwijsbaar.
- De aanleg van het Julianakanaal heeft een deel van het dorp (het westelijke) en het oorspronkelijke kasteel van de heren van Elsloo doen verdwijnen. Het huidige kasteel Elsloo, althans datgene wat er nu nog van rest, is tussen 1613 en 1649 ontstaan uit een verbouwing van het voormalig panhuis (brouwerij).
- De middeleeuwse kerk is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een godshuis, dat in 1849 door de Maastrichtse architect Dumoulin achter de plaats van zijn voorganger werd opgericht.

Gelegen boven op het plateau aan de noordwest-zijde van het dorp, beheerst de kerk met zijn sobere vormgeving het dorpsbeeld van Elsloo vanaf de Maas.
- De bebouwing heeft zich sterk uitgebreid langs de oostelijk gerichte Stationsstraat en de Koolweg. Langs de bestaande Heirstraat is bebouwing verschenen en ook langs de nieuw aangelegde Juliana- en Jurgensstraat.

Na de tweede wereldoorlog heeft Elsloo zich met name uitgebreid in noordelijke richting (richting Stein); de spoorlijn tussen Elsloo en Catsop vormde een barrière voor uitbreiding naar het zuiden.
Vanaf 1971 is Elsloo een beschermd dorpsgezicht, met de volgende omvang: de Dorpsstraat die zich aan beide uiteinden gaffelvormig splitst in (westelijk) Op de Berg en Maasberg en (oostelijk) in de Kaakstraat en Raadhuisstraat. De Raadhuisstraat behoort gedeeltelijk tot het dorpsgezicht, de Kaakstraat helemaal plus nog een deel van haar zuidwestelijke aftakking Terhagen. Verder omvat het dorpsgezicht een gedeelte van De Steeg en het huidige Kasteel Elsloo met bijbehorende Engelse tuin.

Catsop ligt op het droge hoogvlakteplateau ten zuidoosten van de kern Elsloo. Langs gebogen veldwegen is een vrij willekeurige structuur gegroeid, met op de voornaamste gaffelvormige splitsing een met linden beplant pleintje. Rond deze open ruimte, de zogeheten dries (die in Catsop tevens een poel herbergde), lagen oorspronkelijk een grote herenhoeve en een aantal bij die hoeve behorende huizen of kleine boerderijen. De dries diende oorspronkelijk als verzamelplaats voor vee; ook de aanwezigheid van een poel wijst op veestalling. Begin 19e eeuw bestond Catsop uit ca. 20 bebouwingseenheden, gesitueerd rond de Dries (nu 'Op de Dries' geheten) en langs de huidige Daalstraat (in de vorm van lintbebouwing). In 1866 heeft de bebouwing zich met ca. 5 bebouwingseenheden uitgebreid langs zuidelijke aftakking van de Daalstraat, nu bekend als 'Het Einde'. In 1934 had de bebouwing zich langs de bestaande drie wegen verdicht tot ca. 40 eenheden.

Het ten zuiden van Elsloo gelegen Terhagen werd op de Tranchotkaarten uit begin 19e eeuw niet als afzonderlijke kern genoemd, maar omvatte ca. 5 bebouwingseenheden langs de weggetjes die nu Terhagen en Terhager Gats heten. In 1866 was dit aantal bebouwingseenheden gegroeid tot ca. 10, waaronder een grote gesloten hoeve. In 1934 was de situatie nog ongeveer hetzelfde, waarbij overigens veel duidelijker is te zien dat Terhagen eigenlijk niet meer is dan een aftakking van de Elslooër Kaakstraat, die om de Engelse tuin van het voormalige Kasteel voert.

5.4 Verspreide bebouwing

Deze was in de periode van 1850 tot 1940 van zeer geringe omvang in de gemeente Stein.
Rond 1810 lag ten noordwesten van Meers een eenzame boerderij, die later bekend zou staan als de 'Weerter Hof'.
Ten noordoosten van Urmond stond een standaardmolen uit 1803 (aan de huidige Sittarderweg), tussen Urmond en Stein stond windmolen 'De Leende' (aan de latere Molenweg). Omstreeks 1880 verscheen een windmolen aan de (Urmonder) Molenweg.
Ten noordoosten van het Steinerbos bevonden zich vanaf midden 19e eeuw twee bebouwingseenheden, op de Kuyperkaart aangeduid met 'Herberg', in 1934 is dit aantal gegroeid tot ca. 10.
Een laatste eenzame boerderij is te zien op het kaartbeeld van 1934 ten zuidwesten van Catsop (nabij het wegkruis Armstelzicht).

6. Conclusie

6.1 Na voltooiing van het veldwerk kan de gemeentebeschrijving van Stein met de volgende opmerkingen worden afgerond.
Gedurende de periode van 1850 tot 1940 heeft de bebouwingsuitbreiding in de gemeente Stein plaatsgevonden door verdichting binnen de bestaande nederzettingsstructuren en door uitbreiding van de bebouwing langs de bestaande wegen. Nieuwbouw in voorheen bebouwingsvrij gebied vond plaats in de vorm van een haven en enkele grote bruggen naar aanleiding van de aanleg van het Julianakanaal in de jaren '30 van deze eeuw. De gemeente Stein heeft tijdens de tweede wereldoorlog weinig schade geleden.

Het geven van een stedebouwkundige typologie voor de gemeente Stein wordt niet relevant geacht. Het totale aantal geïnventariseerde objecten in de gemeente Stein bedraagt circa 225, waarvan er 48 behoren tot de woninggroep "Belboom". Globaal gezien kunnen de objecten in twee categorieën worden ondergebracht: enerzijds boerderijen en woonhuizen in een traditioneel ambachtelijke bouwstijl uit de tweede helft van de vorige eeuw, anderzijds de grotere woonhuizen en villa's uit de jaren '30 van deze eeuw, opgetrokken in traditionalistische baksteenbouw variërend van sober tot rijk gedetailleerd.

6.2 De in het kader van het MIP geïnventariseerde bebouwing bevindt zich voornamelijk in de kernen Stein, Elsloo en Urmond.

In de kern Stein werden 82 objecten en een woninggroep geïnventariseerd. Veel van de MIP-bebouwing bevindt zich aan de Kruisstraat, Kelderstraat, Brugstraat, Wilhelminaplein, Keerend, Mauritsweg en Houterend. Aparte vermelding verdienen de volgende objecten:
- het Wilhelminaplein met de fraai gesitueerde H. Martinuskerk (reeds rijksmonument) met XVde eeuwse toren; neo-gothisch schip, dwarsschip en koor ontworpen door Joh. Kayser (1850, 1884) en uitgebreid in 1929 naar ontwerp van J. H. H. Groenendael;
- de nog zeer gave boerderij uit 1898 in traditioneel-ambachtelijke bouwstijl, Wilhelminaplein 23;
- de uit 1931 daterende concertzaal aan de Kelderstraat vanwege zijn oorspronkelijke functie en het opvallende, in traditionele stijl gebouwde grote woon-winkelpand Kelderstraat 29, 31 uit 1929;
- het nog vrij gave pand Kruisstraat 104 (café Rochushoeve) uit ca. 1928;
- het monumentale pand Keerend 43 uit 1876;
- het oorspronkelijke missiehuis van de Paters van het Heilig Hart aan de Ondergenhousweg uit 1920, in het kader van de cultuurgeschiedenis en vanwege zijn monumentale vormgeving en fraaie situering;

- het Steinerbos, aangelegd in de jaren '30 in opdracht van de Staatsmijnen, in het kader van de sociaal economische geschiedenis;
- enkele panden aan Houterend, waaronder het opvallende in stucadoorsarchitectuur opgetrokken woonhuis Houterend 95 met eclecticistische ornamenten uit ca. 1920;
- en de grote boerderij uit ca. 1900, Mommerswegsken 1, vanwege de fraaie situering in het landschap.

De woninggroep "Belboom", gebouwd tussen 1927 en 1930 door "Ons Limburg" (voor woningbouwvereniging "Thuis Best") en ontworpen door de architecten Knipschild en De Rooy, is de enige voormalige mijnkolonie in de gemeente. De 48 woningen aan de Belboomweg en de Mauritsweg zijn opgetrokken in traditionalistische baksteenbouw. Karakteristiek zijn de steile zadeldaken met rode muldenpannen van de per drie gekoppelde woningen op de hoeken van de woninggroep. De woninggroep vertoont sterke overeenkomsten met de woninggroep "Kaldenkerkerweg" in Venlo uit 1929, eveneens ontworpen door Knipschild.

In Elsloo werden ca. 40 objecten geïnventariseerd, voornamelijk gelegen aan de Julianastraat, Stationsstraat, Dorpstraat, Daalstraat, Raadhuisstraat en Op de Berg. Vermeldenswaard zijn:
- de fraai gesitueerde bouwwerken Op de Berg: de St. Augustinuskerk uit ca. 1850 (reeds rijksmonument) van de Maastrichtse architect J. Dumoulin in een classicistische bouwstijl, de neo-romaanse grafkapel van Graaf de Geloes uit 1849 (ook reeds rijksmonument) en de monumentale pastorie uit dezelfde tijd in een traditioneel-ambachtelijke bouwstijl;
- villa 't Kabinetje, Julianastraat 56, uit 1929;
- de monumentale boerderij met woonhuis uit 1907, in traditionele bouwstijl, aan de Stationsstraat 57;
- en de op de dries gelegen pelgrimskapel uit 1848 (Daalstraat 1), gebouwd in Waterstaatsstijl, die reeds rijksbescherming geniet.

In Urmond werd voornamelijk bebouwing aan de Raadhuisstraat, Grotestraat en Bergstraat geïnventariseerd. Drie opmerkelijke objecten zijn geïnventariseerd:
- het huidige Groene Kruis-gebouw, Raadhuisstraat 45, uit het begin van deze eeuw, met zowel neo-renaissance- als chaletstijl-elementen;
- het voormalige raadhuis, Raadhuisstraat 52, uit 1937-'38, vanwege de opvallende ornamentiek en gaafheid;
- en de monumentale XIXde eeuwse pastorie (reeds rijksmonument) aan de Grotestraat 65, vanwege de fraaie situering.

In de kern Berg werden 14 objecten geïnventariseerd, met name een aan de Obbichterstraat. Naast twee laat XIXde eeuwse panden betreft het voornamelijk traditioneel gebouwde woonhuizen uit de jaren '30. Aparte vermelding verdient de St. Jozefschool aan de Kerkstraat.

Van de kern Grote Meers kunnen nog genoemd worden: de neo-gotische St. Jozefkerk aan de Schoolsteeg 1 uit 1910, ontworpen door E. Joosten; de pastorie Schoolsteeg 2; en het klooster uit ca. 1936 aan de Kloosterstraat 24.

Tenslotte worden drie architecten genoemd die van groot lokaal belang zijn geweest, daar zij in de jaren '20 en '30 een aanzienlijk aantal panden hebben ontworpen in de gemeente Stein: August Lemmens uit Beek, L. H. Brouns uit Stein en H. Janssen uit Elsloo.

Literatuurlijst

Gemeente Stein; toelichting bij de uitbreidingsplannen aanwijzende de bestemming der gronden in hoofdzaken en in onderdeelen, 1939.

Hekker, R.C. et al, Dorp en Stad in Limburg. Ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen, Zutphen, 1981.

Inventarisatie Mijnmonumenten, Samenwerkingsverband Sanering Mijnstreek en Oostelijk Mijngebied, 1978.

Kuyper, J., Gemeente-atlas van Limburg, De Lijster Uitgeverij, Maasbree, 1981.

Leideritz, W. J. M., 'De stoomtrams van Noord-Brabant en Limburg', Trams en Tramlijnen, Uitgevers Wyt, Rotterdam, 1972.

Lijst der Nederlandse gemeenten, 's Gravenhage, 1991.

Limburg in vogelvlucht, Friese Persboekerij bv, Leeuwarden, 1981 (?).

Molens in Limburg. Bijlage, behorende bij het verslag over de toestand der Waterstaatswerken c.a., onder beheer of toezicht van de provincie Limburg over het jaar 1957, Provinciale Waterstaat in Limburg, Uitgeverij Fa. Boosten & Stols, Maastricht, 1957

Nederlandse Geologische Vereniging afdeling Limburg, Delfstoffen in Limburg, Maastricht, 1982.

Peters, J. H., Elsloo in oude ansichten, Zaltbommel, 1975.

Philips, J. F. R., J. C. G. M. Jansen en Th. J. A. H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Van Gorcum, Assen, 1965.

Philips, J. F. R. en P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M., Stein. Een achterland werd bruggehoofd. Historisch overzicht van gemeente en bevolking, Stein 1962.

Register van beschermde stads- en dorpsgezichten,
nr. 158.931, beschermd dorpsgezicht Elsloo, gemeente Stein, bij beschikking van 19-02-1971
nr. 155.039, beschermd stadsgezicht Urmond, gemeente Stein, bij beschikking van 20-07-1970

Raedts, C. E. P. M., De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg, Assen, 1974.

Renes, J., De geschiedenis van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap, in de reeks: Maaslandse Monografieën, groot formaat, Assen-Maastricht, 1988.

Steegh, A., Kleine monumentenatlas van Nederland. 666 nederzettingen in kaart, De Walburg Pers, Zutphen, 1976.

Stein; informatiebrochure gemeente Stein werkbezoek commissaris der Koningin dr. J. Kremers, 1984.

Streekplan Zuid-Limburg, algehele herziening, kaart 1, Provincie Limburg, hoofdgroep R.O.V., 1987.

Uit Elsloo's Verleden.

Vander Maelen, Ph., Dictionnaire Géographique du Limbourg, Van Gorcum, Assen, 1978.

Kaartmateriaal

Tranchotkaarten (1803-1820), schaal 1 : 25.000
no. 63 Eijsden
no. 73 Rekem

Kuyperkaarten ca. 1866, schaal 1 : 50.000
der gemeente Elsloo
der gemeente Stein
der gemeente Urmond
der gemeente Obbicht en Papenhoven

Topografische kaarten (1934), schaal 1 : 25.000
no. 755 Sittard
no. 757 Weerter Hof
no. 758 Geleen

Kaart gemeente Stein
Provinciale Planologische Dienst 1982, schaal 1 : 10.000

Bodemkaart Zuid-Limburg
Provinciale Planologische Dienst 1990, schaal 1 : 50.000

Bijlagen bij J. Renes (zie lit. lijst)
Stichting voor Bodemkartering, Wageningen; Provincie Limburg;
Van Gorcum & Comp. BV, Assen/ Maastricht
Kaart 1: Het oude Cultuurlandschap
schaal 1 : 50.000
Kaart 2 blad 1: Historische elementen in het Landschap
schaal 1 : 25.000

Afbeeldingen bij de gemeentebeschrijving Stein

I De huidige gemeente Stein

II a De gemeente Stein begin 19e eeuw, noordelijk deel
b idem, centraal deel
c idem, zuidelijk deel

IIIa De gemeente Stein in 1866, uiterste noordpunt
b idem, noordelijk deel
c idem, centraal deel
d idem, zuidelijk deel

IV a De gemeente Stein in 1934, noordelijk deel
b idem, centraal en zuidelijk deel
c idem, westelijk deel

V a Beschermd stadsgezicht Urmond, 1970
b Beschermd dorpsgezicht Elsloo, 1971

VI De bebouwing van de gemeente Stein in 1982
a de kernen Nattenhoven, Berg, Urmond
b de kern Urmond
c de kern Stein (noordelijk deel)
d de kern Stein (zuidelijk deel)
e de kernen Meers, Kleine Meers, Veldschuur, Maasband
f de kern Elsloo
g de kernen Terhagen, Catsop

Urmond
STEIN
Meers
Elsloo
Catsop

II
STOCKHEM
Lanklaer
Heerelleerdt van Mecklt
Kerken Weerdt
Gensen Weerdt
Meulenveldt
Ondersten Veldt
Bowensten Veldt
Hohenberg
Hohenberger Veldt
Hoch Veld
Klein Hoch Veld
Broick Veldt
Under Berg
Nerheide
Berg
Meeswick
Leuth
Leuther Feld
Maesloren
Meuse Riv
Onsteren Feld
de Greent
VICHT
Mashang
de Long Veld
Stein
STEIN
MAIRIE DE
Velsur
klein Mors
Hoorker Veld
Urmond
Onderste Veld
Moulin
Petite chapelle
Batterie des Autrichiens
Tête de pont
Bac
Pat
Br
Bhf

73 Rekem - 74 West Valkenburg

Längenmaßstab 1:25000 (4 cm der Karte – 1 km der Natur)

1000 500 0 500 1000 1500 2000 Meter

1000 500 0 500 1000 1500 2000 2500 Schritte

II c

ng 1803-1820

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE OBBICHT EN PAPENHOVEN.

Geteekend door J. Kuyper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

484 Bunders. 675 Inwoners.

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE URMOND.

Geteekend door J. Kuyper

Uitgave van Hugo Sunnqar te Leeuwarden.

546 Bunders 1150 Inwoners.

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE STEIN.

Getekend door J. Kuyper

Uitgegeven door Hugo Muntjewerf te Leeuwarden

1011 Bunders. 1625 Inwoners

III c

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE ELSLOO.

Geteekend door J. Kupper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Rijksuniversiteit Groningen

III d

IV a

Uitgave 1937

SITTARD.

Verkend in 1935

Schaal 1:25000

Schaal van 5000 meter

IV

Topographische Dienst

IV c

De coördinaten der hoeken van het blad zijn uitgedrukt in het stelsel der Rijksdriehoeksmeting.

No. 78 Geleen.

V a

STADS- EN DORPSGEZICHTEN
EX ART. 20 MONUMENTENWET
URMOND
gem. Urmond
Get.
apr. 1988
Herz.
Rijksdienst v.d. Monumentenzorg
Tek. Nr.

V b

(Lorsque la dernière lec. Fault)

VI a
RMOND

URMOND
VI b

STEIN

VI d

VI e

ELSLOO

VI g

Bijlage I: Functionele ontwikkelingen in de gemeente Stein: specifieke bebouwing en activiteiten in de 19de en vroeg 20ste eeuw in de kernen Stein, Urmond en Elsloo

STEIN - Vander Maelen schreef in 1835 dat (de toenmalige gemeente) Stein 1614 inwoners had en een bebouwing van 302 huizen, 1 kapel, 1 gemeenschapshuis, 1 school en 1 kasteel.
- Rond 1850 bestond de Steinder nijverheid uit de volgende sectoren: 1 mandenmakerij, 1 korenmolen, 1 brouwerij, enige riviervisserij en huisnijverheid ten behoeve van de kleren en schoenen. De handel bestond grotendeels uit ruilhandel in natura. Er waren talrijke café's.
- In de middeleeuwen bezat de kern Stein een kasteel, dat het midden hield tussen een water- en slotburcht. In 1840 werd het kasteel herbouwd. In 1920 werd door de Paters Missionarissen van het Heilig Hart een nieuw kloostercomplex gebouwd. Bij de bouw werden resten van de middeleeuwse burcht gevonden. Een ruïnetoren markeert de plek van de 11de eeuwse burcht. Na voltooiing van de nieuwbouw in 1921 kreeg het kasteel met omringende terreinen een nieuwe bestemming, toen de Paters er hun studiehuis vestigden voor theologiestudenten.
- In 1864 werd de lagere school voltooid. In 1891 kwamen het gemeentehuis en de uitbreiding van de lagere school gereed en een onderwijzerswoning.
- In 1899 ontstond de zuivelfabriek St. Rochus, die in 1909 van handkracht- tot stoomzuivelfabriek werd omgebouwd.
- In 1908 werd de eerste boerenleenbank opgericht.
- Op het gebied van sociaal-hygiënische voorzorg is het werk van de Zusters Franciscanessen vermeldenswaard. Zij hadden zich op verzoek van pastoor Portz aan het eind van de 19de eeuw in de kern Stein gevestigd. Zij organiseerden de eerste ziekenverpleging, terwijl de zusters ook aan huis zieken verpleegden. Deze taak werd later na de oprichting van het Groene Kruis overgenomen door wijkverpleegsters. In 1925 vestigde de eerste huisarts zich in de kern Stein, in 1930 de tweede.
- In 1917 vond onder leiding van de Zusters Franciscanessen de stichting plaats van een nieuw gebouw voor de bijzondere meisjesschool.

URMOND:
- Volgens Vander Maelen had (de toenmalige gemeente) Urmond in 1835 ca. 970 inwoners en een bebouwing van 209 huizen, 3 kerken, 1 school, 1 brouwerij en 1 meelmolen

ELSLOO:
- In 1835 vermeldde Vander Maelen dat (de toenmalige gemeente) Elsloo bestond uit 756 inwoners, 130 landelijke woningen, 45 hutten/hokken en 1 landhuis (van de familie Geloe).
- Rond 1900 had Elsloo ca. 1500 inwoners, bestaande uit landbouwers, steenbakkers, sigarenmakers, dagloners, vier wevers, twee mandenmakers en een herder.
- In 1922 kreeg Elsloo elektriciteit, in 1926 aansluiting op het waterleidingnet.